

UDK 811.163.42(09)
Pregledni rad
Primljen 17.12.2015.
Prihvaćen 29.12.2015.

MARIO GRČEVIĆ

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska 83 d, 10000 Zagreb
mgrcevic@hrstud.hr

KRŠĆANSTVO I RAZVOJ HRVATSKE PISMENOSTI

Na hrvatskom kulturnom prostoru svećenici Katoličke crkve rabili su kao liturgijski jezik osim latinskoga i crkvenoslavenskoga i književni jezik koji je bio oblikovan u skladu s govornim jezikom jednostavnoga puka. Taj je liturgijski jezik nastao u sjeni i na temelju crkvenoslavenskoga i bio je u rimokatoličkom bogoslužju u Hrvata u uporabi stoljećima prije Drugoga vatikanskoga koncila (1962.). Njegovu širenju pogodovala je legenda o sv. Jeronimu koja kaže da je Sveto pismo preveo na jezik dalmatinskih Slavena, tj. Hrvata, i da ga je zapisao glagoljicom, primarnim pismom hrvatskih glagoljaša. Pod utjecajem legende o sv. Jeronimu nastao je i prvi hrvatski tiskani rječnik Fausta Vrančića. U njemu se “dalmatinski” ubraja u najplemenitije europske jezike, prvenstveno zbog pretpostavke da je riječ o materinskom jeziku sv. Jeronima. To je bio začetak hrvatske leksikografije, u vremenu u kojem je prema nalogu Katoličke crkve za misionarske potrebe nastala prva hrvatska gramatika koju je napisao isusovac Bartol Kašić. Takve činjenice pokazuju da se je hrvatski književni jezik starijega doba izgrađivao u skladu sa strujanjima i potrebama zadanih unutar Katoličke crkve i da je hrvatski liturgijski jezik Katoličke crkve ključno obilježio i usmjerio razvoj i nastanak hrvatskoga književnoga jezika.

Ključne riječi: hrvatski liturgijski jezik, sv. Jeronim, ćirilometodska baština

Usvajanjem ćirilometodske baštine i djelovanjem Katoličke crkve koja je promovirala kršćanstvo na hrvatskom kulturnom prostoru, nastala je cjelokupna starija hrvatska pismenost. U njezinoj ranoj fazi prepoznatljiva su tri velika tekstualna korpusa, koji se međusobno prožimlju, nadograđuju, i tijekom

vremena mijenjaju svoj položaj unutar hrvatske pisane baštine i hrvatske književnosti.

1) U prvoj su skupini tekstovi nastali za liturgijske potrebe. Riječ je poglavito o misalima, brevijarima i lekcionarima, koji sa svojim prijevodima biblijskih tekstova čine stožer hrvatske pismenosti. Oni su isprva pisani samo crkvenoslavenskim jezikom. Svijest o crkvenoslavenskom jeziku kao sakralnom jeziku Katoličke crkve i njegovu statusu kao književnom jeziku Hrvata zrcali se u hrvatskoj inačici Ljetopisa popa Dukljanina u iskazu da “sveti muž Kostanc naredi popove i knjigu harvacku i istumači iz grčkoga knjigu harvacku: istumači evanjelja i sve pistule crikvene, i tako staroga kako novoga zakona, i učini knjige s papinim dopušćenjem i naredi misu i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu.” (Katičić 1992: 314, isti 1998: 347–420, 366–368). Tijekom vremena razvila se je prevođenjem (uglavnom) s latinskoga i na temeljima crkvenoslavenske baštine tekstovna tradicija biblijskih tekstova koja je slijedila narodni (govorni) jezik, i to ne samo u lekcionarima, već od kraja XV. stoljeća i u cjelovitim misalima (usp. Pandžić 2008, Grčević 2005, isti 2011: 24). O proširenosti narodnoga jezika u liturgiji Katoličke crkve najizrazitije svjedoče tiskana djela kao što su *Ritual rimski* Bartula Kašića (o njemu vidi Horvat 2004) iz 1640. i lekcionari među kojima je najvažniji onaj Ivana Bandulavića (¹1613.) (usp. Gabrić-Bagarić 2002), no i propovijedi bosanskoga franjevca Matije Divkovića koje su poput Bandulavićeve lekcionara bile izuzetno popularne na gotovo cijelom hrvatskom kulturnom prostoru, a posebice unutar franjevačke provincije Bosne Srebrene. U tim je djelima štokavština određena za temelj nadregionalnoga katoličkoga liturgijskoga jezika na većem dijelu hrvatskoga kulturnoga prostora, čime su određene i standardizacijske smjernice hrvatskoga književnoga jezika (o tom iscrpno i uz mnoštvo novih podataka usp. Krasić 2009). Procesu jezičnoga ujednačivanja, implicitne normiranosti i nadregionalnosti, pa i polivalencije, na temelju kojih je Dalibor Brozović svojevremeno mogao postaviti tezu o početku hrvatskoga standardnoga jezika u XVIII. stoljeću (Brozović 1970: 127–158), nezamislivi su bez vjerskih i liturgijskih knjiga koje su pisali i širili svećenici Katoličke crkve u Hrvata (usp. Brozović 1973 i 1982).

2) Na drugom su mjestu tekstovi koji funkcionalno nisu crkveni, no koji su proizašli iz pera ili dubila nositelja hrvatske crkveno-liturgijske pismenosti. Najpoznatiji je tekst te vrste napisan na Bašćanskoj ploči. Započinje znakom križa i riječima „... v’ ime otca i sina i svetago duha”. Riječ je o darovnici koja svjedoči da je hrvatski kralj Zvonimir benediktinskomu samostanu sv. Lucije u Jurandvoru na otoku Krku darovao zemlju.

Da u Hrvata nije bila provedena kristijanizacija, i da u njih nije bila usvojena ćirilometodska baština, ne bi bilo ni književnoga jezika kojim je

ispisana Bašćanska ploča, ne bi bilo ni Bašćanske ploče kao prvorazrednoga povijesnoga vrela, a vjerojatno ne bi bilo ni Zvonimira kao kralja Hrvata jer on ne bi imao svojega prethodnika Tomislava kojega je papa Ivan X. godine 925. priznao kraljem Hrvata i zajedno s Mihovilom, knezom Humljana, pozvao da njihovi podanici, dalmatinski Slaveni, euharistiju ne slave na “barbarskom” (crkvenoslavenskom) jeziku, koji je Rim isprva bio priznao sakralnim jezikom, i koji se nakon toga u Hrvata iz pisane riječi, kao što pokazuje i Bašćanska ploča, više nije dao iskorijeniti.

3) Na trećem su mjestu ona djela koja čine širok temelj tzv. lijepe književnosti i pjesništva (usp. Kapetanović – Malić – Štrkalj Despot 2010), i koja će tijekom vremena postati pretežito svjetovna, no motivima i tematikom više ili manje određena, uvjetovana ili prožeta kršćanskim nadahnućima, i to poglavito, iako ne isključivo, prema tumačenjima i svjetonazoru Katoličke crkve kao glavne nositeljice kršćanstva u Hrvata.

Utjecaj kršćanstva i Katoličke crkve bio je od ključne važnosti i pri nastanku temeljnih djela hrvatske filologije. Prva hrvatska gramatika, *Institutionum linguae illyricae libri duo* isusovca Bartola Kašića, nastala je kao misionarska gramatika na izravan zahtjev generala isusovačkoga reda Klaudija Aquavive. Prvi hrvatski pravopis *Nauk sa pisati dobro latinskiema slovima riecì yesika slovinskoga koyiemse Dubrovcani, i sva Dalmatia kakko vlasctitìem svojiem yesikom slusci* dubrovačkoga dominikanca Rajmunda Džamanjića nastao je na poticaj njegova subrata Josipa Marije Bonaldija iz Zadra, koji je poslije postao barskim nadbiskupom, i kojemu je Džamanjić posvetio svoje djelo. Prema Džamanjiću, pismâ *slovinskoga* jezika jesu ono sv. Jeronima (glagoljica) i sv. Ćirila (ćirilica) (1639: 7–8). Međutim, Džamanjić svoj *nauk* namjenjuje Dubrovčanima i ostalim “Dalmatinima” koji se “u pisan’ju od našega jezika” tim pismima ne služe i koji pišu latinskim slovima. Na primjeru Džamanjića i Bonaldija lijepo se vidi da su crkveni komunikacijski odnosi bili presudni čimbenik pri izgradnji hrvatskoga kao posebnoga jezika na južnoslavenskom prostoru.

Legenda o sv. Jeronimu kao izumitelju hrvatske glagoljice potaknula je stvaranje predočbe o posebnoj važnosti hrvatskoga jezika u europskim okvirima i izuzetno je utjecala na razvoj hrvatske pismenosti. Nastala je u redovima hrvatskih glagoljaša radi obrane glagoljaške tradicije. Osim što je sv. Jeronimu pripisano da je izumio glagoljicu, pripisano mu je i da je tim pismom zapisao svoj prijevod *Svetoga pisma* na jeziku dalmatinskih Slavena odnosno Hrvata. Legenda se je vjerojatno isplela oko Jeronimova iskaža o mjestu njegova rođenja (Stridon na granici Dalmacije i Panonije, usp. Katičić 1998: 101, Badurina-Stipčević 2013: 17), a predaja kaže da se je on sam izjašnjavao Dalmatincem (*Parce mihi, Domine, quia Dalmata sum – Oprosti mi Gospodine, jer sam Dalmat(inac)*) (usp. Horvat 2011: 104).

U vrijeme kada je legenda nastala, nije bilo svijesti o tom da su se Slaveni na područje Dalmacije naselili tek nakon Jeronimove smrti, a nazivi *Dalmatin(ac)* – *Hrvat* bili su u visokoj mjeri sinonimizirani, ne samo samo-identifikacijom Hrvata u Dalmaciji kao *Dalmatina(ca)*, već i latinskim nazivom *Dalmatia et Croatia* odnosno *Croatia et Dalmatia* kao oznake Hrvatskoga Kraljevstva. Zbog te sinonimiziranosti sv. Jeronim naziva se u *Petrisovu zborniku* (1468.) „*Jeronim Hrvatini*“, a u hrvatskoj srednjovjekovnoj hagiografiji o njemu bilježi se da je on “naš Dalmatin, on je dika, poštenje i slava i svitla kruna hrvatskoga jezika” (Jagić 1913: 130).

Na temelju tradicije u kojoj su se istoznačno rabila imena *Croatia* i *Sclavonia*, papa Inocencije IV., dajući senjskomu biskupu 1248. godine povlasticu za služenje mise na crkvenoslavenskom, spominje da je u biskupovoj molbi rečeno “da u Slavoniji ima posebno pismo o kojem klerici one zemlje tvrde da ga imaju od svetoga Jeronima i njega se drže kad vrše božanske službe” (Katičić 1998: 102–103).

Vjerovanje da je crkvenoslavenski jezik podrijetlom iz Dalmacije i da mu je upravo sv. Jeronim bio promicateljem i autorom njegova glavnoga pisma, utjecala je na odluku cara Karla IV. 1347. da naseli hrvatske glagoljaše u praškom samostanu Emausu. Karlo IV. polazio je od toga da je Jeronim s hebrejskoga istumačio *Sveto pismo* na latinski i na slavenski jezik, i da je govor češkoga kraljevstva potekao od toga slavenskoga jezika kojim se služe dolazeći glagoljaši (Katičić 1998: 102–103). Pod utjecajem iste legende češki redovnik Jan iz Holešova izvodi 1397. godine zaključak – u raspravi o češkoj crkvenoj pjesmi “*Hospodine, pomiluj ny*” (“*Gospodine, smiluj nam se*”), koju neki slavisti smatraju prvim djelom slavenske filologije (Baecklund 1942: 127) – da su Česi rodом i jezikom podrijetlom Hrvati (“*nos Bohemi et genere et lingua originaliter processimus a Charvatis, ut nostre chronice dicunt seu testantur, et ideo nostrum boemiale ydioma de genere suo est charvaticum ydioma*”...). (Baecklund 1942: 127–128, Hercigonja 1975: 63). Jan smatra češki jezik mlađim razvojnim stadijem hrvatskoga jezika, a pod hrvatskim razumijeva hrvatsku redakciju crkvenoslavenskoga. U Jana i Karla IV. uočljiva je kontaminacija legende o sv. Jeronimu sa zapadnoslavenskom legendom prema kojoj zapadni Slaveni potječu s južnoslavenskoga prostora. O potonjoj svjedoči npr. zapis poljskoga ljetopisca Boguhvala iz 1250. da je Panonija pradomovina Slavena.

Obje su legende utjecale i na poljskoga kardinala Hozija (Hosiusa), koji je bio jedna od najutjecajnijih osoba Tridentinskoga koncila (1545.–1563.). On se je izjašnjavao protiv narodnih jezika u liturgiji, a poljskoga biskupa Uchánskoga prekorio je zato što mu je napisao pismo na poljskom jeziku, a ne na “katoličkom jeziku, koji je latinski”. Međutim, ako bi bilo potrebno

liturgiju izvoditi na narodnom jeziku – kaže Hozije u spisu *De sacro vernaculo legendo* (1573.) obraćajući se Poljacima –, trebalo bi usvojiti “slavenski ili dalmatinski” (Sclavorum aut Dalmatarum). To obrazlaže starinom i elegancijom toga jezika, a na kraju spominje da je sv. Jeronim na nj preveo *Sveto pismo*.

U raspravama o narodnom jeziku u liturgiji Katoličke crkve više je sudionika Koncila spominjalo “jezik sv. Jeronima”. Nastupajući u prilog narodnim jezicima u liturgiji, zagrebački biskup Drašković tvrdio je (1552.) da “se u mnogim mjestima, kao što je slučaj u njegovoj biskupiji, misa služi na jeziku odnosnog kraja. Taj jezik da zovu jezikom sv. Jeronima.” (Fućak 1975: 64). Pojam “jezik sv. Jeronima” u Draškovića se odnosi na narodni jezik u Hrvata, a ne na crkvenoslavenski jezik ćirilometodske baštine na koji se izvorno odnosio. Etiketiranje narodnoga jezika nazivom “jezik sv. Jeronima” bilo je moguće samo zato što se je smatralo da je hrvatski govorni jezik mlađi oblik crkvenoslavenskoga jezika.

Pod utjecajem predočbe o posebnoj važnosti hrvatskoga jezika autor prve slovenske gramatike Adam Bohorič¹ određuje ga 1584. u naslovu svoje gramatike oglednim jezikom prema kojemu se svojom srodnošću ravnaju ostali u naslovu navedeni. Bohorič ga zbog gore spomenuta razloga zove dvojnim imenom “Dalmatica et Croatica”. Oprimjeruje ga s jedne strane epitaфом “Katarini kraljici bosanskoj, Stipana ćer” iz 1478. (1584: 13–15), a s druge strane *Očenašem* s arhaičnim jezičnim značajkama i s crkvenoslavenskim elementima, koji je preuzeo od hrvatskih protestanata (1584: 22–25). Glavno je pismo toga jezika prema Bohoriču glagoljica, a nju je, smatra, stvorio sv. Jeronim za “svoje sunarodnjake Dalmatince i Hrvate” (1584: 15). Glagoljicu zove “glagoljskim ili hrvatskim pismom”, ili samo “hrvatskim pismom” (1584: 19, 22). Hrvatski jezik pisan ćirilicom zove *ćirilskim jezikom*, sukladno sa starijom tradicijom u kojoj se ne razlikuju pojmovi *jezik* i *pismo* i u kojoj se jezik zove imenom pisma kojim se zapisuje. Ćirilica se na Zapadu i u hrvatskim krajevima zvala i *srpskim pismom* pa se u dvjema knjigama hrvatskih protestanata – koji svoj jezik inače uvijek zovu samo hrvatskim – na njemačkom rabi izraz *srpski jezik* (= *ćirilski jezik*) u značenju *hrvatski jezik pisan ćirilicom* (usp. Grčević 2013).

U anketi Isusovačkoga reda provedenoj među rektorima isusovačkih kolegija o najprikladnijem slavenskom jeziku za uvođenje u škole slovački isusovac Teofil Kristek izjasnio se 1599. za hrvatski (“Croatica”) (Krasić 2009: 501–505). Kao prvi argument navodi da se za taj jezik smatra da je najrašireniji u turskim krajevima, osobito na dvorovima (Krasić 2009: 504). Potom

¹ Bohorič svoj jezik zove “kranjski”, “Carniolana lingua”, “dialecto Carniolana”.

obrazlaže: “On je zatim, kako se čini, majka i korijen drugih jezika. Treće, on je najsladi u izgovoru, bez hijata, sudara tvrdih suglasnika itd. Četvrto, jer se čini da je najbliži onomu prastarom jeziku koji nazivaju glagoljskim i za koji kažu da je njegovo pismo dao sv. Jeronim.” (Krašić 2009: 504). Kristek u nastavku hrvatski jezik zove i “ilirskim” (“Illyrica seu Croatica lingua”) (Krašić 2009: 505), no i “glagoljskim jezikom”, iako predlaže u njegovu pisanju uvesti latinicu.

Španjolac Alfonso Carrillo odgovorio je u anketi da hrvatski jezik smatra prikladnijim od drugih narječja da se pomogne narodima Istoka. I on istoznačno rabi nazive *hrvatski* i *ilirski* (Krašić 2009: 203–204). Carrillo je potaknuo Fausta Vrančića da objavi 1595. godine svoj rječnik *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmati[c]ae et Ungaricae*.

Vrančićev je pojam *dalmat(in)ski* povijesno-kulturološki glotonim koji se sadržajno podudara s Carrillovim pojmovima *ilirski* i *hrvatski*. Na nazivnoj razini Vrančić njime nasljeđuje lekcionar Bernardina Splićanina (1495.) u kojem se hrvatski narodni jezik Dalmacije zove “vulgarizacio dalmatica”. Vrančić razrađuje pojam *dalmatinski* u duhu humanističkoga panslavizma i svojih vlastitih spoznaja. Njemu su svi slavenski jezici jedan jezik, a *dalmatinski* idiom im je u njegovu rječniku zapravo samo predstavnik. U predgovoru tumači da *dalmatinskomu* daje prednost pred drugim slavenskim idiomima jer je “najčišći”, a čistoća jezika u Poljaka i Čeha da potječe iz Dalmacije iz koje su Poljaci i Česi došli sa svojim vođama Lehom i Čehom. Iz toga kraja podrijetlom je i sv. Jeronim koji je Latinima i ljudima svojega naroda (*suae nationis hominibus*) istumačio svete knjige i zapisao ih novim pismom. Vrančić se “novim pismom” odnosi na glagoljicu, a “ljudima svojega naroda” na slavensko pučanstvo u Dalmaciji. Za Dalmaciju ne prihvća uske granice koje su joj u njegovo vrijeme određene nepovoljnim prilikama i zbog kojih se dijeli na Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu, Slavoniju, Srbiju i Bugarsku. Takav mu pristup omogućuje da legendu o sv. Jeronimu proširi i da u dalmatinsko surječje uključi sv. Ćirila, za kojega tvrdi da je drugim pismom, kojim se služe Dalmatinci grčke vjere, pa i Ukrajinci, Rusi i Vlasi, učinio ono što je prije njega učinio sv. Jeronim. (Vrančić ne spominje da se ćirilicom služe i “Dalmatinci” katolici vjerojatno zato što polazi od toga da je ćirilica stvorena baš za pravoslavce.)

U novom izdanju Vrančićeva rječnika koje je pripremio češki benediktinac P. Loderecker 1605. godine donosi se podatak da se latinski etnonim *Dalmata* i toponim *Dalmatia* na “dalmatinskom” jeziku (*Dalmatice*) kaže *Harvat* i *Harvatska zemlja* (“zemle”), a *Dalmatice* da je *harvatski*. Isti se pojmovi na češkom prevode kao *Slowak*, *Slowaky*, *Slowansky*. Faust Vrančić u svojem predgovoru tomu rječniku sagledava “slovinski jazik” kao najveći

na svijetu (“koliko se može znati”). Ne spominje da bi Poljaci i Česi bili podrijetlom iz Dalmacije, a za Slavene “od Istrije do Macedonije i od mora do Drave rike” navodi da su onamo stigli iz Poljske preko Karpata “u vrime svetoga Grgura pape” (590.–604.) i da su “stari jazik dalmaticki sasvima” “zatarli”. Budući da je sv. Jeronim umro 420. godine, iz Vrančićevih riječi može se lako zaključiti da legenda o sv. Jeronimu kao Hrvatcu Dalmatincu ne odgovara stvarnosti. To je vjerojatno razlog zbog kojega Vrančić sv. Jeronima 1605. ne spominje. Ipak, on i dalje smatra da je jezik u Dalmaciji “vele čistiji nego jest sada poljaski ali moskovski”, i to zato što “jazik dalmaticki, harvacki, sarbski, ili bosanski (jere ovo sve jedan jazik jest) jima riči ili slova dluga [sic], koja se lahko izgovaraju i svakoj[a]lko prigibljuju”.

Vrančić je svoj rječnik iz 1595. posvetio Alfonsu Carrilli i darovao primjerak poglavaru Isusovačkoga reda Acquavivi (Krašić 2009: 203–204). Acquaviva je na temelju odgovora anketiranih donio odluku o osnivanju Akademije ilirskoga jezika (*Academia linguae Illyricae*) i naložio Kašiću da napiše gramatiku toga jezika.

Legendu o sv. Jeronimu među prvima je kao netočnu raščlanio 30-ih godina XVII. stoljeća B. Kašić u svojoj *Apologiji*, za koju V. Horvat s pravom kaže da je jedan „od prvih poznatih slavističkih spisa“ (Horvat 2011: 82, 74–75, 83ff). B. Kašić u njoj u uvodnom dijelu legendu opisuje ovako (u prijevodu V. Horvata):

„Naime, oni koji su tražili naklonost puka proširili su među Istranima, Liburnima i Dalmatincima da je sveti Jeronim Dalmat, muž vrlo naobražen i učen, smislio slova koja se u njih nazivaju glagoljaškima, te da je tim slovima na istom slavenskom ili dalmatinskom jeziku napisao cijelo Sveto pismo i predao ga svojim Dalmatincima: da se tim prijevodom ili tumačenjem koriste Hrvati i Dalmatinci u svetim knjigama, posebno u glagoljaškom Misalu i Brevijaru. To dvoje proširilo se u narodu u namjeri da se ugledom sv. Jeronima Naučitelja potvrdi vjerodostojnost (glagoljaške) Biblije. Ovaj moj spis mora pokazati i razjasniti koliko je ova prijevara suprotna istini i vjerodostojnim latinskim prijevodima koje je napisao sv. Jeronim prema hebrejskim ili grčkim izvorima.“ (Horvat 2011: 104).

Iako je Vrančić već 1605. odbacio legendu o Dalmaciji kao pradomovini zapadnih Slavena i stvorio pretpostavke za napuštanje legende o sv. Jeronimu, teško je zamislivo da bi, da tih legenda nije bilo, on 1595. svoj „dalmatinski” proglasio jednim od pet najuglednijih europskih jezika. Zapravo, da nije bilo legende o sv. Jeronimu i legende o Dalmaciji kao pradomovini zapadnih Slavena, Vrančićeva rječnika vjerojatno ne bi bilo u danom obliku (Grčević 2009: 251–252), a budući da je to prvi hrvatski rječnik koji je tiskan kao posebna knjiga i

koji je potaknuo nastanak mnogih drugih rječnika, objavljenih i neobjavljenih, upitno je kako bi se bez njega kao temeljnoga djela hrvatske leksikografije hrvatska leksikografija razvijala.

Iako je cjelokupna starija hrvatska pismenost nastala zahvaljujući usvajanju ćirilometodske baštine, djelovanjem Katoličke crkve i okolnostima koje su iz njezina djelovanja proizlazile, društveno-političke prilike tijekom XX. stoljeća potiskivale su te činjenice iz društvene svijesti. Vidjet ćemo na primjeru istraživačkoga rad Ivana Pederina da se to činilo i uz pomoć prisilnih metoda.

Pederin je 1970. u časopisu *Crkva u svijetu* objavio tekst *Pretvorba hrvatskoga iz crkvenog u književni jezik – Raščlamba upotrebe teoloških i književnih termina kod Šiška Menčetića i Džore Držića*. U njemu iznosi tezu da je hrvatski književni jezik “u svojim prvim počecima bio govor klera, dakle u stvari ne književni, nego crkveni jezik.” (66). Kaže: “Mi Hrvati dugujemo evangelizaciji naš prvi stvarno reprezentativni jezični dokumenat — staroslavenski glagolski rimski misal. Hrvatski jezik svoje prve korake čini pod okriljem Crkve i u oštrom rivalitetu s latinskim. Taj jezik kao da je iznikao ispod misnog ornata.” (65). Na primjeru Šiška Menčetića i Džore Držića Pederin pokazuje kako se hrvatski liturgijski jezik preobražava u jezik književnosti. Njihovom uporabom sekulariziranih teoloških pojmova crkveno i teološko nazivlje proširuje se na ljubav i obožavanje žene (69). Kaže da se tu ne radi o prevelikom broju naziva, no da se nalaze na ključnim položajima i pita možemo li zamisliti liriku začinjavaca bez riječi kao što su *kripost*, *lipost*, *milost*, *oholost*, *služiti*, *cviliti*, *tužiti*, *uslišiti* itd. (68–69). Sve su to pojmovi preuzeti iz hrvatskoga liturgijskoga jezika.

Pederinov članak objavljen je i u njegovoj knjizi iz 1977. godine, a Radoslav Katičić prihvatio je 1971. godine Pederinovu ključnu tezu i zaključio da se “najraniji dubrovački petrarkizam nadovezuje na crkvenu glagoljašku književnost na staroslavenskom jeziku hrvatske redakcije. Njezino nazivlje, potisnuto i ograničeno u bogoslužju, preuzeli su svjetovni pjesnici i primijenili na ljubavnu službu. Vjerskim su izrazima dali erotičko značenje i tako prvi stvorili jezik svjetovnoga pjesništva.” (usp. Katičić 1992: 222–240; 235, 349). Međutim, daljnja istraživanja izgradnje hrvatskoga književnoga jezika nisu išla u smjeru koje je opisao Pederin i prihvatio Katičić. Nadovezivati se na Pederina društveno-politički nije bilo “prihvatljivo” jer je on pod optužbom da je hrvatski nacionalist i zbog članstva u Matici hrvatskoj 1974. godine otpušten s radnoga mjesta asistenta za njemačku književnost u Zadru. Nakon

toga je, da bi prehranjivao sebe i obitelj, radio dvije godine kao fizički radnik, a zatim i druge poslove. Pederinovi progonitelji bili su ustrajni pa su rehabilitacija, isprika i vraćanje na fakultet uslijedili tek 1991. godine (usp. Nosić 2007).

Svjestan važnosti i inovativnosti Pederinova članka, Stjepan Babić odlučio ga je nanovo objaviti u časopisu *Jezik* 1998. godine. Popratio ga je opširnim uvodnim člankom (Babić 1998) u kojem kaže da se Pederinov članak opet objavljuje “zato što dosad nije naišao na onaj odjek u prikazivanju povijesti hrvatskoga jezika kako bi trebao” (121).

Znakovito je da znanstveno-istraživački diskontinuitet ne postoji samo između Pederina i nas danas. Ono do čega je Pederin došao 1970. godine samostalnim istraživanjem, opisao je na svoj način prije njega 1902. Milorad Medini u knjizi *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku* (str. 7ff). Medini kaže: “ako se nije naša svjetovna književnost razvila upravo iz crkvene, jednu bez druge ne možemo pomisliti. Talijanski preporod darovao je hrvatskomu narodu prve umjetne pjesnike [misli na one dubrovačke], ali ovi pjesnici pjevali su jezikom, koji su nekoliko generacija ljudi prije njih izgledili, da se može njim pjevati.” (30). U drugom surječju Medini ustvrđuje da je crkvenoslavenizam *gorušti* kao stalni epitet za riječi *ljubav* i *plamen* iz pjesama crkvenoga podrijetla prešao s jedne strane u narod, a s druge strane u “umjetno” pjesništvo, koje se oslonilo na crkveno (7). Medini se opširno bavi i promjenama funkcionalnih stilova kojima je u temelju nabožno pjesništvo. Medini je mogao potaknuti filologe u XX. stoljeću da u svojim raspravama o razvoju hrvatskoga književnoga jezika na odgovarajući način uzmu u obzir ulogu hrvatskoga liturgijskoga jezika. Međutim, za vrijeme prve Jugoslavije to se nije dogodilo zbog utjecaja jedne ideologije, a nakon Drugoga svjetskoga rata zbog utjecaja druge ideologije, no oboje s istim učinkom. Pederin je, kada je to premostio, ostao bez radnoga mjesta. Katičićevo citiranje Pederina nije se dovoljno čulo, što je Babića potaknulo da Pederinov članak iznova objavi. Sve to svjedoči o dubokim diskontinuitetima u našim istraživanjima, ponekad slučajnima, a ponekad i umjetno nametnutima i stvorenima. Bez obzira kakvi bili, red je da se uklone.

Literatura

- Babić, Stjepan. 1998. Poticaji i podaci za raspravu o početku hrvatskoga književnoga jezika. *Jezik* 45:4, 121–128.
- Badurina-Stipčević, Vesna. 2013. Legenda o Jeronimu u starijoj hrvatskoj književnoj tradiciji. *Wiener Slawistischer Almanach*, Sonderband 82, 17–26.

- Baerklund, Astrid. 1942. *Das Stockholmer Abecedarium* (Posebni otisak iz: Språkvetenskapliga Sällskapetets i Uppsala Förhandlingar Uppsala 1940–1942 Universitets årsskrift. 115–149).
- Adam Bohorič. 1584. *Arcticae horulae succisivae, de Latino Carniolana literatura, ad Latinae linguae analogiam accommodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boëmicae & Lusaticae linguae, cum Dalmatica & Croatica cognatio, facile deprehenditur*. Vvitebergae.
- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brozović, Dalibor. 1973. Uloga bosanskohercegovačkih franjevacu u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture. *Godišnjak Instituta za proučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu* 2, 35–53.
- Brozović, Dalibor. 1982. O posredničkoj ulozi Matije Divkovića u razvoju civilizacijsko-jezične nadgradnje. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Herta Kuna (ur.). Sarajevo: Institut za jezik i književnost. 41–48.
- Džamanjić, Rajmund. 1639. *Nauk za pisati dobro (1639)*, Nachdruck und Einleitung von Elisabeth von Erdmann-Pandžić, mit einem Nachwort von Stjepan Krsić, Bayerische Verlagsanstalt, Bamberg 1991.
- Fučak, Jerko. 1975. *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2002. Književni jezik lekcionara 17. stoljeća (Pitanje međunosa lekcionara Ivana Bandulavića i Bartola Kašića). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28:1, 35–71.
- Graciotti, Sante. 1979. Mišljenje Poljaka Hozija (1558.) o upotrebi slavenskoga narodnog jezika u liturgiji“. *Kačić* XI, 205–210.
- Grčević, Mario. 2005. *Das kroatische volkssprachliche Missale Romanum des 16. Jh. Philologisch-linguistische Untersuchung*. Mannheim: Madoc. <http://bibserv7.bib.uni-mannheim.de/madoc/volltexte/2005/1139/>
- Grčević, Mario. 2009. Wpływ języka liturgicznego na powstanie chorwackiego języka literackiego. *Język religijny dawniej i dziś* 4. Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych 38. 245–253.
- Grčević, Mario. 2011. Jezik Marina Držića prema jeziku Biblije Bartola Kašića i Dubrovačkoga misala. *Filologija* 56, 23–49.
- Grčević, Mario. 2013. Lingua serviana i Dubrovnik – O srpskom prisvajanju dubrovačke književnosti... *Vijenac* 516–517 (2013), 8–9.
- Hercigonja, Eduard. 1975. Srednjovjekovna književnost. *Povijest hrvatske književnosti* 2. Zagreb.

- Horvat, Vladimir. 2004. *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*. 2. dopunjeno izdanje. Zagreb: Hrvatski studiji, Filozofski fakultet Družbe Isusove.
- Horvat, Vladimir. 2011. Apologija Bartola Kašića. *Filologija* 57. 67–132.
- Jagić, Vatroslav. 1913. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin.
- Kapetanović, Amir, Dragica Malić, Kristina Štrkalj Despot. 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kašić, Bartol: *Osnove hrvatskoga jezika*. Drugo izdanje priredio, na hrvatski jezik preveo i komentarima popratio Zvonko Pandžić. Tusculanae editiones: Zagreb, Mostar, 2005. [Bartholomaeus Cassius: *Institutiones linguae Illyricae*, 1604.]
- Katičić, Radoslav. 1992. *Novi jezikoslovni ogledi*. II, dopunjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Krasić, Stjepan. 2009. *Počelo je u Rimu. Katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. stoljeću*. Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik.
- Loderecker, Petr: *Dictionarium septem diversarum linguarum...* 1605. Reprint: *Sedmero-jezični rječnik*. Zagreb: Novi Liber, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005. Serija reprint izdanja Liber Croaticus.
- Medini, Milorad. 1902. *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*. Knjiga I. Zagreb. (Crtice iz hrvatske književnosti. Izdaje Matica hrvatska. Sveska treća).
- Nosić, Milan. 2007. Biografija i bibliografija Ivana Pederina. *Riječ* 13:2, 7.–36.
- Pandžić, Zvonko. 2008. »Misal rimski« i »Sveta pisma«. *Filologija* 50, 145–196.
- Pederin, Ivan. 1970. Pretvorba hrvatskoga iz crkvenog u književni jezik (Raščlamba upotrebe teoloških i književnih termina kod Šiška Menčetića i Džore Držića). *Crkva u svijetu* 5:1, 65.–74. Isto: *Jezik* 45:4 (1997./1998.), 128.–139.
- Pederin, Ivan. 1971. Hrvatski jezični standard i promicanje vjere u XVII i XVIII st. *Kačić* IV, 1971., 71–81.
- von Erdmann-Pandžić, Elisabeth. 1997. Das Perikopenbuch von I. Bandulavić. Versuch einer kulturhistorischen Wertung. U: *Pisciole i evangelya: das Perikopenbuch des Ivan Bandulavić von 1613*. Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte 7b. Köln, et al.: Böhlau. 7–79.
- Vrančić, Faust. 1595. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmati[c]ae, & Ungaricae*. Venetiis, 1595. Reprint: Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika. Zagreb: Liber. Liber Croaticus. Serija reprint izdanja. 1971.

Christianity and the development of Croatian literacy

The priests of the Croatian cultural space utilised not only Latin and Church Slavonic as liturgical languages, but also a literary language that had been formed in accordance with the spoken language of the common people. This liturgical language originated in the shadow and on the basis of Church Slavonic, and was used by Croats in Roman Catholic worship for centuries prior to the Second Vatican Council (1962). The language spread partly due to the legend of St. Jerome, who was said to have translated the Holy Scripture into the language spoken by the Dalmatian Slavs, i.e., Croats, and had written it down in Glagolitic script, the primary Croatian Glagolitic alphabet. The legend of St. Jerome also influenced the creation of the first printed Croatian dictionary by Faust Vrančić (Faustus Verantius). It classifies the “Dalmatian” language among the noblest of the European languages, primarily due to the assumption that it was St. Jerome’s mother tongue. This marks the origin of Croatian lexicography at a time when the first Croatian grammar was composed by a Jesuit, Bartol Kašić (Bartholomaeus Cassius), who, acting on the order of the Catholic Church, had created the grammar to be used for the purposes of missionary work. These facts demonstrate that the development of Croatian literary language at its earlier stages, was aligned with the strivings and needs of the Catholic Church and that Croatian liturgical language of the Catholic Church had made a crucial impact and directed the development and emergence of Croatian literary language.

Keywords: Croatian liturgical and literary language, St. Jerome, Cyril-Method heritage